

Институт по история към БАН
Форум «България – Русия»

Институт истории БАН
Форум «Болгария – Россия»

МЕЖДУНАРОДНА
НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЯ

**БЪЛГАРИЯ И РУСИЯ
МЕЖДУ ПРИЗНАТЕЛНОСТТА
И ПРАГМАТИЗМА**

ДОКЛАДИ

МЕЖДУНАРОДНАЯ
НАУЧНАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ

**БОЛГАРИЯ И РОССИЯ
МЕЖДУ ПРИЗНАТЕЛЬНОСТЬЮ
И ПРАГМАТИЗМОМ**

ДОКЛАДЫ

София, март 2008

Тази книга е част от Програмата на
Националния комитет за честване на
130-ата годишнина
от Освобождението на България
от турско робство и
Годината на България в Русия

под патронажа на
Президента на Република България
г-н Георги Първанов

и се издава с подкрепата на

Форум „България – Русия“

© 2009 акад. Георги Марков, отговорен редактор

© 2009 ст.н.с. I ст. д.и.н. Витка Тошкова, ст.н.с. II ст. д-р Илияна Марчева, съставители

© 2009 д.ик.н. Димитър Иванов, редактор

© 2009 Форум «България – Русия»

ISBN 978-954-92392-1-8

Съдържание

ОБРЪЩЕНИЕ НА ПРЕЗИДЕНТА НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ ГЕОРГИ ПЪРВАНОВ	9
---	---

ПРИВЕТСТВИЯ:

АКАД. ГЕННАДИЙ ЛИТАВРИН	11
АКАД. КОНСТАНТИН КОСЕВ	12
ПРОФ. КОНСТАНТИН НИКИФОРОВ	13
АКАД. ГЕОРГИ МАРКОВ	15

РАЖДАНЕТО НА СЪВРЕМЕННАТА БЪЛГАРСКА ДЪРЖАВА И РУСИЯ (1878-1934)

Дмитрий Полывянный

ИДЕЙНОЕ НАСЛЕДИЕ СРЕДНЕВЕКОВОЙ БОЛГАРИИ И ФОРМИРОВАНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ИДЕОЛОГИИ КНЯЖЕСТВА БОЛГАРИИ (1879-1886)	19
--	----

Виктория Хевролина

РОССИЯ И ВОССОЗДАНИЕ БОЛГАРСКОГО ГОСУДАРСТВА	30
--	----

Ирина Макарова

МИФЫ ОБЩЕСТВЕННОГО СОЗНАНИЯ: „БОЛГАРСКАЯ ДИНАСТИЯ“ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ	38
---	----

ТАМАРА Стоилова

ДЪЛГИЯТ ПЪТ НА РУСИЯ КЪМ БАЛКАНИТЕ (ОТ ВРЕМЕТО НА ПЕТЪР I ДО 60-ТЕ ГОДИНИ НА XIX ВЕК)	44
--	----

АНДРЕЙ Пантев

ЕВРОПА В НАВЕЧЕРИЕТО НА БЪЛГАРСКОТО ОСВОБОЖДЕНИЕ	55
--	----

Марина Фролова

„ВЕРНУТЬ БЫЛОЕ ПРИТЯЖЕНИЕ“ - РОССИЙСКИЕ КОНСУЛЬСТВА В БОЛГАРСКИХ ЗЕМЛЯХ ОСМАНСКОЙ ИМПЕРИИ В ПЕРВОЕ ДЕСЯТИЛЕТИЕ ПОСЛЕ КРЫМСКОЙ ВОЙНЫ	69
--	----

Румен Генов

РУСКО-ТУРСКАТА ВОЙНА ОТ 1877-78 Г. ПРЕЗ ПОГЛЕДА НА БРИТАНСКИ И АМЕРИКАНСКИ ЖУРНАЛИСТИ И НАБЛЮДАТЕЛИ	78
--	----

Рита Гришина

РОССИЯ - САН-СТЕФАНО - БОЛГАРИЯ	89
---------------------------------------	----

Илия Тодев

ГРАФ ИГНАТИЕВ И РАЖДАНЕТО НА СЪВРЕМЕННА БЪЛГАРИЯ	96
--	----

Ольга Дубовик

ИВАН СЕРГЕЕВИЧ АКСАКОВ О РЕШЕНИЯХ БЕРЛИНСКОГО КОНГРЕССА	102
---	-----

Илия Стефанов

ЮЛИЯ ВРЕВСКА - РОЗАТА НА РУСИЯ, ОТКЪСНАТА ЗА БЪЛГАРИЯ!	117
--	-----

Сергей Муртузалиев

ДАГЕСТАНЦЫ В ВОЕННОЙ БОРЬБЕ ДЕРЖАВ В БАЛКАНО-КАВКАЗСКОМ РЕГИОНЕ
(К 130-ЛЕТИЮ ОСВОБОЖДЕНИЯ БОЛГАРИИ) 123

Виктор Косик

ОСВОБОЖДЕНИЕ, ОСВОБОЖДЕНИЕ, ОСВОБОЖДЕНИЕ... 131

Цветана Павловска

ИМПЕРАТОР АЛЕКСАНДЪР II - ЦАРЯТ ОСВОБОДИТЕЛ 139

Людмила Горина

ПРОФЕСОР МАРИН ДРИНОВ НА МИНИСТЕРСКОМ ПОСТУ 151

Максим Анисимов, Ирина Рыбаченко

ПОЛИТИКА РОССИИ НА БАЛКАНАХ В XVIII - НАЧАЛЕ XX ВЕКОВ: ЦЕЛИ, ЗАДАЧИ, МЕТОДЫ... 158

Пенка Чернева

ЗНАЦИ НА БЛАГОДАРНОСТ И ПОЧИТ КЪМ ОСВОБОДИТЕЛИТЕ 169

Ели Попова

РУСКО-ТУРСКАТА ВОЙНА (1877-1878)
И ЗАКЪСНЯЛОТО ОСВОБОЖДЕНИЕ НА СРЕДНИТЕ РОДОПИ 181

Ирена Василева

СЛЕДОСВОБОЖДЕНСКОТО УСТРОЙСТВО НА ВРАЦА И РОЛЯТА НА ВРЕМЕННОТО
РУСКО УПРАВЛЕНИЕ ЗА ПОЛАГАНЕ ОСНОВИТЕ НА ГРАЖДАНСКОТО УПРАВЛЕНИЕ В ГРАДА 190

Юлия Денчева

ЛЕКАРИ ОТ ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ РЕГИОН, ВЪЗПИТАНИЦИ НА РУСКАТА МЕДИЦИНСКА ШКОЛА
И УЧАСТИЕТО ИМ В ЗАКОНОДАТЕЛСТВОТО НА НОВА БЪЛГАРИЯ 199

Дмитрий Лабаури

ОБРАЗ РОССИИ В ПРЕДСТАВЛЕНИЯХ МАКЕДОНСКИХ БОЛГАР ВО ВТОРОЙ
ПОЛОВИНЕ 90 ГГ. XIX - НАЧАЛЕ XX ВВ. 207

ТОДОРИЧКА Готовска-Хенце

НЕОСЛАВИЗМЪТ, БЪЛГАРИТЕ И РУСКАТА ПОЛИТИКА (1908-1912) 217

Светлозар Елдьоров

РУСКАТА КНИЖОВНА ИЗЛОЖБА, СЛАВЯНСКАТА КНИГА И НЕОСЛАВЯНСКАТА ИДЕЯ
В СОФИЯ ПРЕЗ 1910 Г. 232

Эгнара Вартанян

ПЕРВЫЕ ШАГИ В РАЗВИТИИ АГРАРНОЙ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ БОЛГАРИИ
ПОСЛЕ ОСВОБОЖДЕНИЯ (1878 - НАЧАЛО XX В.) 243

Ольга Исаева

МАКЕДОНИЯ В ПРОЕКТАХ РУССКОЙ ДИПЛОМАТИИ (1908-1913): ВЗГЛЯД ЧЕРЕЗ СТОЛИЦИ .. 251

Николай Стоименов

СВОЕНРАВНА БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ ПРИЗМАТА НА ИМПЕРСКИТЕ ИНТЕРЕСИ.
РУСКИТЕ ФАВОРИТИ - СЪРБИЯ И РУМЪНИЯ 263

Григорий Шкундин БОЛГАРИЯ В РОССИЙСКОЙ ВОЕННОЙ СТРАТЕГИИ И ПОЛИТИКЕ ВЕСНОЙ 1916 Г.	280
Илияна Илиева БЪЛГАРИЯ И РУСИЯ НА ДОБРУДЖАНСКИЯ ФРОНТ (1916-1917)	292
Цветана Кьосева ПРИЕМАНЕТО НА РУСКИТЕ БЕЖАНЦИ В БЪЛГАРИЯ (1920-1923) ПРАГМАТИЗЪМ И ЕМОЦИИ	302
Тихомир Тонков БОРБАТА ПРОТИВ ВРАНГЕЛИСТИТЕ ВЪВ ВЕЛИКОТЪРНОВСКО (1921 - 1923)	314
Ганка Рупчева РУСКИТЕ ВЕТЕРАНИ ОТ ОСВОБОДИТЕЛНАТА РУСКО-ТУРСКА ВОЙНА (1877-1878) - ЕМИГРАНТИ В БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ 20-ТЕ - 40-ТЕ ГОДИНИ НА ХХ ВЕК	323
Александър Гребенаров ВМРО И СССР - СБЛИЖЕНИЕ С ПРЕДИЗВЕСТЕН КРАЙ (1923-1924)	346
Мария Желева СЪВЕТСКОТО ВЛИЯНИЕ В БЪЛГАРИЯ (1923-1925) (ОТ ГЛЕДНА ТОЧКА НА ФРЕНСКИТЕ ГЕОСТРАТЕГИЧЕСКИ ИНТЕРЕСИ)	359
Йордан Баев ГЕОРГИ АНДРЕЙЧИН И СЪВЕТСКО-АМЕРИКАНСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ ПРЕЗ ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА ХХ ВЕК	368

БЪЛГАРИЯ И СЪВЕТСКА РУСИЯ/СССР В СИСТЕМАТА НА МЕЖДУНАРОДНИТЕ ОТНОШЕНИЯ. ВЪЗЛОВИТЕ СЪБИТИЯ НА ХХ ВЕК И ОБЩЕСТВЕННОТО МНЕНИЕ В БЪЛГАРИЯ И РУСИЯ

Елена Рудая БОЛГАРИЯ И СССР ПОСЛЕ УСТАНОВЛЕНИЯ ДИПЛОМАТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ В 1934 ГОДУ (1934-1939)	383
Елена Валева „БОЛГАРСКАЯ КАРТА“ В ГЕОПОЛИТИЧЕСКОЙ ИГРЕ МОСКВЫ И БЕРЛИНА (1939 - 1941 ГГ.)	389
Татяна Бушуева ВОЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ СССР И БОЛГАРИИ (1930-1940) (ПО МАЛОИЗВЕСТНЫМ ДОКУМЕНТАМ РОССИЙСКИХ АРХИВОВ)	401
Володя Милачков НАЦИОНАЛНООСВОБОДИТЕЛНОТО ДВИЖЕНИЕ НА БЪЛГАРИТЕ ОТ ДОБРУДЖА В ПОЛЕЗРЕНИЕТО НА КОМИНТЕРНА (1919-1940)	411
Людмил Спасов СТАЛИН, БЪЛГАРИЯ И ВОЙНАТА (СЕПТЕМВРИ 1939 - ЮНИ 1941)	421

Иво Жейнов, Веселина Антонова НЕИЗВЕСТНИ МОМЕНТИ ОТ УЧАСТИЕТО НА БЕЛОЕМИГРАНТИТЕ ВЪВ ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА (ПО МАТЕРИАЛИ ЗА РУСЕ)	443
Николай Поппетров „БОЛШЕВИШКА РУСИЯ“ - РЕКАПИТУЛАЦИЯ НА ПРЕДСТАВИТЕ (1918 - 1944)	459
Евгения Русинова РУСКАТА И СЪВЕТСКАТА ХУДОЖЕСТВЕНА ЛИТЕРАТУРА В БЪЛГАРСКИЯ ХОРИЗОНТ НА ВЪЗПРИЯТИЕ МЕЖДУ ДВЕТЕ СВЕТОВНИ ВОЙНИ	471
Нина Васильева СССР И „СЛАВЯНСКАЯ ИДЕЯ“ В БАЛКАНСКОМ ИЗМЕРЕНИИ: ТРАДИЦИЯ И ПОЛИТИЧЕСКИЕ РЕАЛИИ (ПО ОПЫТУ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ)	486
Станислав Главчев НА ГРАНИЦАТА НА ДВЕ ЕПОХИ. БЪЛГАРО-СЪВЕТСКИТЕ ДРУЖЕСТВА (1934 - 1948)	497
Татяна Волокитина БОЛГАРСКАЯ ПРАВОСЛАВНАЯ ЦЕРКОВЬ В КОНФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКЕ МОСКВЫ НА РУБЕЖЕ ВОЙНЫ И МИРА (1944-1945 ГГ.)	507
Живко Лефтеров ОРГАНИТЕ ЗА ДЪРЖАВЕН КОНТРОЛ НА ВЕРОИЗПОВЕДАНИЯТА В НРБ И СССР	517
Стоян Германов МАКЕДОНИЯ В БАЛКАНСКИТЕ И МЕЖДУНАРОДНИТЕ ОТНОШЕНИЯ (1919-1948)	533
Румяна Богданова ЛОШАТА СЛАВА НА НАЙ-ВЕРНИЯ САТЕЛИТ. БЪЛГАРО-СЪВЕТСКИ ПОЛИТИЧЕСКИ ОТНОШЕНИЯ СЛЕД ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА	548
Светлозар Недев БЪЛГАРСКАТА АРМИЯ ПОД СЪВЕТСКО КОМАНДВАНЕ	576
Сашка Миланова БИПОЛЯРНИЯТ МИТ ЗА СВОБОДАТА НА ИНФОРМАЦИЯТА В КРАЯ НА 40-ТЕ ГОДИНИ НА XX ВЕК	587
Витка Тошкова БЪЛГАРИЯ В „ПСИХОЛОГИЧЕСКАТА ВОЙНА“ МЕЖДУ СССР И САЩ СЛЕД 1945 Г.	600
Николай Бугай БОЛГАРЫ В СИСТЕМЕ МЕЖНАЦИОНАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ В СОВЕТСКОМ СОЮЗЕ: ОБЩЕЕ И ОСОБЕННОЕ (1940-Е ГГ. - НАЧАЛО XXI ВЕКА)	610
Румяна Тодорова БЪЛГАРСКИТЕ ДИПЛОМАТИЧЕСКИ ПРЕДСТАВИТЕЛСТВА В ГДР, ПОЛША И ЧЕХОСЛОВАКИЯ И СЪБИТИЯТА В БЕРЛИН (ЮНИ 1953), ПОЗНАН (ЮНИ 1956) И „ПРАЖКАТА ПРОЛЕТ“ 1968	625

Ани Златева

„ЗАБАВЕНАТА“ ИЛИ „ЗАБРАВЕНА“ КУЛТУРНА КОНВЕНЦИЯ. ПЪРВАТА ОФИЦИАЛНА СПОГОДБА
ЗА КУЛТУРНО СЪТРУДНИЧЕСТВО МЕЖДУ НРБ И СССР (28.IV.1956) 633

Господинка Никова

„РЕФОРМИТЕ“ В СИВ ПРЕЗ 60-ТЕ ГОДИНИ НА ХХ ВЕК И БЪЛГАРИЯ 646

Лъчезар Стоянов

„КАТО ЕДИН ОРГАНИЗЪМ, КОЙТО СЕ ОРОСЯВА ОТ ЕДИННА КРЪВОНОСНА СИСТЕМА“
(ЗА ЮЛСКИЯ ПЛЕНУМ НА ЦК НА БКП ОТ 1973 Г.) 659

Владимир Мигев

БЪЛГАРСКАТА ХУДОЖЕСТВЕНОТВОРЧЕСКА ИНТЕЛИГЕНЦИЯ
ПО ВРЕМЕ НА ПОЛСКАТА КРИЗА (1980-1983) 669

Наталия Христова

ПРОМЕНИ В БЪЛГАРСКИЯ КУЛТУРЕН ЖИВОТ И МЕНТАЛНИТЕ НАГЛАСИ
НА УПРАВЛЯВАЩИ И ХУДОЖЕСТВЕН ЕЛИТ (1987-1989) 678

Зоя Карцева

„НА ПЕРЕПУТЬЕ“. БОЛГАРСКАЯ ПРОЗА ПОСЛЕ 1989 Г. 689

Илияна Марчева

ЗА СУБЕКТИВНИЯ ФАКТОР В СЪВЕТСКО-БЪЛГАРСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ
ПО ВРЕМЕ НА „ПЕРЕСТРОЙКАТА“ (1985 - 1989) 699

Дарина Григорова

„РУСИЯ ИЗВЪН РУСИЯ“ - В ТЪРСЕНЕ НА НАЦИОНАЛНАТА ИДЕНТИЧНОСТ
СЛЕД 1917 И СЛЕД 1991 712

Искра Баева

БЪЛГАРИЯ И СЪВЕТСКИЯ СЪЮЗ/РУСКАТА ФЕДЕРАЦИЯ
ПРЕД ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВАТА НА НОВИЯ СВЕТОВЕН РЕД СЛЕД 1989 Г. 722

Константин Никифоров

БАЛКАНСКАЯ ПОЛИТИКА СОВРЕМЕННОЙ РОССИИ 733

Стефан Анчев

РУСИЯ, ЗАПАДНИТЕ „МИРОТВОРЦИ“ И АГРЕСИЯТА СРЕЩУ ЮГОСЛАВИЯ 743

Петя Димитрова

РУСИЯ И ПОСТ-ЮГОСЛАВИЯ: МЕЖДУ „СЛАВЯНСКАТА СОЛИДАРНОСТ“ И ПРАГМАТИЗМА
(90-ТЕ ГОДИНИ НА ХХ ВЕК) 752

Луиза Ревякина

РУСИЯ И БЪЛГАРИЯ (1991 - 2007) 765

Нина Дюлгерова

ЮЖЕН КАВКАЗ В ПЕРИОД НА ПРАВНИ ТРАНСФОРМАЦИИ
(В НАЧАЛОТО И В КРАЯ НА ХХ ВЕК) 777

СПИСЪК НА УЧАСТНИЦИТЕ В КОНФЕРЕНЦИЯТА: 785

ИЛИЯНА МАРЧЕВА

ЗА СУБЕКТИВНИЯ ФАКТОР В СЪВЕТСКО-БЪЛГАРСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ ПО ВРЕМЕ НА „ПЕРЕСТРОЙКА“ (1985 - 1989)

Отношенията между СССР и Източноевропейските страни се определят като такива между център и периферия, и се състоят от множество военни, икономически, политически и идеологически сили на притегляне и отблъскване. Такива те остават и по време на т.нар. „перестройка“ 1985-1989 г., когато СССР се опитва да реформира социалистическата система и отношенията си с източноевропейските си партньори, така че да запази в една или други степен Източния блок и своето влияние в него.

Бих искала да обърна внимание на някои особености в отношенията в Източния блок, които потвърждават значението на субективния фактор като възприета от мен изследователска перспектива. По силата на радиалното устройство на блока и авторитарния характер на властта в него основна роля във взаимоотношенията между Кремъл и източноевропейските му партньори играят генералният секретар на Президиума на ЦК на КПСС и генералните секретари на сателитните партии. Твърде голямата лична власт при вземане на решения в Кремъл определя водещата роля на неговия стопанин при определяне на отношенията с Източноевропейските страни, независимо от многото органи, които се занимават с тях като Международния отдела в ЦК, Министерство на външните работи, КГБ и др.¹ Значението на личностния фактор се вижда от протичането на срещите на лидерите на страните от блока по време на съвещанията на ОВД, както и провеждане от средата на 70-те години на Кримските срещи на генералния секретар на КПСС и неговите колеги от социалистическите страни по подобие на срещите на Г-7. В тая връзка, без да изпадам в прекомерно опростяване, си струва да отбележа, че освен личните контакти, изключително важна е информацията за това как се отнасят към съветския лидер източноевропейските ръководители според агентурни донесения или посланически депеши. Затова и съветските посланици се разглеждат като лични представители на генералния секретар в дадената страна². Братските отношения не изключват и съветски „агенти на влияние“ в ръководствата на източноевропейските компартии³.

За значението на личните контакти в отношенията между генералните секретари говори случаят „Чаушеску“ - и Брежнев, и Горбачов едва го понасят, но гледат да не се конфронтират с него⁴ и решават съветско-румънските отношения на четири очи. Горбачов споделя през 2003 г.: „Трудно беше с Н. Чаушеску. На многостранните срещи всички знаеха, че в почивката Горбачов ще прегърне Чаушеску, ще се скрият някъде 1 час и ще се върнат и ще кажат:“ Разбрахме се за това и това“⁵.

Това, че генералните секретари определят дипломатията се потвърждава и от българска страна. На възражението на Георги Панков, че е избран за посланик в СССР през май 1986 г., без да има дипломатически опит, Т. Живков със свойствената му откровеност отвръща: „Абе момче, ти да не мислиш, че ще определяш дипломатията между България и СССР. Тези проблеми се решават от генералните секретарите на нашите две партии.“⁶

Могат са се набележат 3 етапа в отношенията на Горбачов към източноевропейските си партньори. Първият - от март 1985 до март 1986 г. е време на взаимно опознаване на новия съветски лидер с ръководствата на социалистическите страни при използване традиционни методи на дипломатията на личните срещи и взаимните посещения. Вторият - от 27 конгрес на КПСС - февр. - март 1986 г. до декември 1989 г., когато на срещата с Джордж Буш-старши Горбачов декларира отказ от доктрината „Брежнев“ и възприемане на доктрината „Синатра“ /I will do it my way**/. Този период се характеризира с активизиране на износа на „перестройката“ чрез гласността и подкрепата на опозиционните на старите лидери сили, довели до смяната им с нови, подкрепени от Горбачов. Началото на този период се поставя от заявлението на М. Горбачов на 27 конгрес КПСС /25 февруари - 6 март 1986 г./ за необходимостта от преустройство на системата и се конкретизира по отношение на източноевропейските страни в Постановлението на ПБ на ЦК на КПСС „За актуалните въпроси на развитие на сътрудничеството на СССР със социалистическите страни“ от 28 август 1986 г., прието въз основа на докладна записка на М. Горбачов до ПБ от 26 юни 1986 г.⁷. Идеите в тези документи са предложени на обсъждане и приети на Работна среща на генералите /първи/ секретари на ЦК на братските партии-членове на СИВ в Москва на 10-11 ноември 1986 г. През 1988 г. се създава и комисията към ЦК на КПСС, оглавявана от идеолога и един от най-близките сътрудници на Горбачов - Александър Яковлев, която замисля контурите на отношенията на СССР с неговите сателити в очакваната бързо променяща се политическа обстановка в Източна Европа. Резултатите от активизацията в съветско-източноевропейските отношения са смяна на старите лидери от непосредствено ръководство на управляващите комунистически партии: през 1987-1988 г. с почести като Янош Кадар и Густав Хусак, а през 1989 г. - със заклеияване - какъвто е случаят с Т. Живков и Ерик Хонекер, за да се стигне до насилствено сваляне, съд и разстрел на Николае Чаушеску.

Третият период започва след „нежните революции“ от 1989 и завършва с разпадането на СССР през декември 1991 г. За този период е характерно рязък спад на общуването успоредно с разформироване на структурите на Източния блок през лятото на 1991 г. Крахът на васалните

отношения между център и периферията на блока изправят тези формирования пред други задачи. И опозицията и бившите комунистически партии се ориентират към Западния блок, а съветското ръководство трябва да се концентрира върху политическата борба вътре в СССР, за неговото запазване и заедно с това за запазване на властта. „Откровено казано, споделя политическият съветник на Горбачов и член на висшето съветско ръководство Георгий Шахназаров, на Горбачов не му беше до това“ - да се грижи за връзките си със старите си партньори от Източния блок⁸. Въпреки това, ПБ на ЦК на КПСС, както и секретариатът на ЦК на КПСС продължават да планират своите отношения с източноевропейските комунистически партии и страни. Това може да се проследи в Извлечението от Протокол № 112 на секретариата на ЦК на КПСС от 22 февруари „За плана на връзките на КПСС с партиите на страните-членки на СИВ, компартиите на Китай, Трудовата партия на Корея, Народно-революционната партия на Камбоджа, Нар. рев. Партия на Лаос през 1990“⁹. Наред с това Международният отдел на ЦК на КПСС излага пред секретариата на ЦК на 20 март 1990 г. своите виждания за отношенията между КПСС и бившите комунистически партии и степента на поддръжката, която би следвало да им се оказва, които са приети с Протокол № 184 на заседание на ПБ на ЦК на КПСС на 5 април 1990 г.¹⁰ Последният документ, който е засега разсекретен в Русия, е от 22 януари 1991 г. и това е „Постановление на Секретариата на ЦК на КПСС № 15/2/ от 22.01.1991 г. „За развитие на обстановката в Източна Европа и нашата политика в този регион“¹¹, съпроводено със секретно приложение от Международния отдел на ЦК на КПСС на същата тема. В него се обръща внимание, че отношенията с източноевропейските страни вече ще трябва да бъдат подобни на онези с некомунистическите държави, което предполага заедно с грижи за съветофилите и русофилите в тях, да се поддържат връзки и с всички политически и обществени партии и организации¹².

През такива периоди преминават и съветско-българските отношения по време на „перестройката“. България е известна като един от най-лоялните сателити на СССР в системата на Източна блок. Детайлното разглеждане на тази политика показва, че основната философия на това поведение е по-скоро лоялност срещу икономически изгоди. Най-характерната промяна в съветско-българските отношения по време на „перестройката“ е загубата от българска страна на привилегированото си положение на най-близък и верен съветски сателит.

В българската историография темата за отношенията между България и СССР по време на перестройката, когато реално се очертават противоречията между тях, е обект на интерес и проучване¹³. Самата аз също съм им посветила няколко статии, в последната от които обърнах внимание на икономическия характер на противоречията между СССР и България и останалите източноевропейски страни по време на „перестройката“, като се опитам да докажа, че смятаното в българската историография за живковски патент поведение на политическа лоялност срещу икономически изгоди и търсене на контакти със Запада е характерно и за останалите източноевропейски лидери и предизвиква негативните реакции на Кремъл заради опасението от засилване на центробежните сили в Източна Европа и не на последно място и поради страха, че задлъжня-

ването на тези страни към Запада ще трябва да се плаща от СССР, както това е ставало и по-рано¹⁴.

Работата ми в някои руски архиви и библиотеки, запознаването ми с съвременната руска историография по проблемите на външната политика на СССР по времето на Горбачов към Източна Европа ме накара отново да се върна към темата. В настоящата статия ще се опитам да доразвия някои проблеми на отношенията между СССР и България в контекста на променените връзки в Източния блок по време на „перестройката“ и с оглед значението на субективния фактор. Особено ме занимаваха въпросите - как се възприемат двамата лидери през годините, от какво се е ръководел Горбачов в отношението си към Живков, и на какво е разчитал Т. Живков особено от 1987 г. насетне, когато все повече и повече се конфронтира с Горбачов, без да има намерение да напуска властта. А е известно, че в Източния блок смяната на сателитните лидери е винаги най-малкото благославяна от Кремъл и неговия стопанин. Ще си позволя да изложа и една своя хипотеза.

Всички изследователи и участници обръщат внимание на личната, при това взаимна неприязън между М. Горбачов и Т. Живков. Любимец на съветския лидер става полският министър-председател и първи секретар на ПБ на ЦК Войцех Ярузелски¹⁵, а Полша винаги се ползвала с особено внимание като един от най-трудно удържаните членове на Източния блок. Израз на това топло отношение намираме в препоръката от август 1987 г. на съветника на Горбачов, члена на ПБ на КПСС Георги Шахназаров към съветските журналисти да се откажат от клишето: „В Монголия всичко е наред, а в Полша има криза“¹⁶. А от своя страна, Тодор Живков се отнася към Горбачов с все по-нарастваща антипатия, съвсем не в неговия стил на лоялен, стигащ до сервилност съюзнически лидер.

Първата непосредствена среща между Т. Живков и М. Горбачов се осъществява през септември 1984 г., когато бъдещият съветски лидер е начело на делегация по случай 40 годишнината от 9 септемврийската революция. Тогава той е второто лице в съветското ръководство и прави впечатление неговата сдържаност по отношение на речите за българския празник. Пред Живков е нов тип съветски ръководител, с когото няма да е уместно да се целува, както е правел с Хрушчов и с Брежнев¹⁷.

Втората лична среща от октомври 1985 г. е широко коментирана в историографията ни и от нея се цитира знаменитата и многозначителна фраза на Горбачов, вече като първи човек в Кремъл: приятелството е приятелство, но сиренето е с пари. На тази среща Живков се опитва за заглади впечатлението, което вероятно подозира, че е направил с докладната си записка от лятото на 1985 г. за необходимостта от реформи за преодоляване на изоставането на социализма от Запада. Затова подчертава, че политическата му активност е за самочувствие, а инак във всичко ще следва Горбачов.

Опитът на Кремъл да възплъти в реалност заканата „приятелството е приятелство, но сиренето е с пари“ се реализира на Работна среща на генералните /първи/ секретари на ЦК на братските партии-членове на СИВ в Москва на 10-11 ноември 1986 г., Там са приети новите принци-

пи¹⁸, чийто политически смисъл е лидерите на източноевропейските страни да престанат да се уповават на Москва за провежданата от тях вътрешна политика, а икономиката на СССР да престане да бъде суровинен снабдител на социалистическата общност и дори България да му предлага машини. Каква е оценката на Живков за тази среща? Той твърди, че се разочаровал от Горбачов, защото последният не казал нищо ново за реформирането на системата, само повторил, подобно на всички първи съветски ръководители, постановките за равноправие, за последователно провеждане на принципите на взаимната изгода, за преход към производствено коопериране. Единствената новост била за промяна на системата на разплащане в СИВ, която по-късно довежда до ликвидиране на СИВ. А самият Т. Живков искал да се работи върху коренна реорганизация на СИВ като се следват принципите на интеграция на Европейската общност¹⁹.

Но неговото изказване и поведение е оценено по съвършено друг начин от Горбачов. Той донася в ПБ на КПСС, че Войчех Ярузелски на четири очи след срещата му е споделил: „Гледам колегите - нищо няма да се получи от тях. Чаушеску нищо няма да направи. А другите просто няма да могат: стари, изостанали“. Подобно е мнението и на Херберт Мис, който февруари 1986 г. разказва в Кремъл впечатленията си от обиколката си в ГДР и в някои източноевропейски страни след априлския пленум на ЦК на КПСС през 1985 г. Тогава той се среща и с Т. Живков, с когото се познава от януари 1981 г. Мис твърди, че Живков и някои други ръководители се „изпотявали“ при разговорите за преустройство в съветски стил²⁰. Живков, заедно с Чаушеску докрая на перестройката остава символ на консерватор в Източна Европа. Така първият демократично избран премиер - министър на Унгария след 1989 г. Йозеф Антал в защитата си на Янош Кадар открито говорел, че той не е бил никога нито като Чаушеску, нито като Живков²¹.

Разбира се, в тези твърдения не трябва да се изпуска и личната неприязън на Горбачов, чието честолюбие явно много е накърнено от опитите на Живков за реформаторство. За това говорят всички помощници и съветници на Горбачов²². Това раздражение се вижда и от спомените на Горбачов²³. За него свидетелства и Шахназаров на среща със съветските журналисти, когато говори със снизхождение за реформаторските опити на източноевропейските партньори, защото ако в СССР не е била подхваната перестройката, тези опити биха били невъзможни. С което аргументира правото на Кремъл да е водещ в преобразованията²⁴. Манията за величие на част от екипа на Горбачов личи и от отношението към Фидел Кастро. Така в писмо от 13.12.1988 г. Анатолий Черняев съветва²⁵ Горбачов да отложи визита си в Куба, за да демонстрира, че не подкрепя леви режими, които не са се преустроили по съветски модел и същевременно искат увеличаване на съветската военна помощ, както се вижда от доклада²⁶ на Шахназаров до М. Горбачов от 28.07.1988 г.

Освен това в Кремъл се дразнят и от живковия маниер винаги да е на половин крачка пред Съветския съюз и другите страни, като кани в София и Варна съветски учени²⁷ и заимствайки техните идеи, бърза да ги внедри в България. Горбачов и неговото обкръжение преценява, че така Живков демонстрирал единство с СССР, показвал своята напреднича-

вост и същевременно водел своя собствена политика²⁸. Нея в Кремъл наричат „двойна игра“ - да използва и декларира стремеж за интеграция със СССР, а същевременно да се ориентира икономически към Запада - ГФР и Япония. Според съветското ръководство тази двойственост се отразявала и върху общественото мнение и в сферата на услугите, особено в лошото отношение към съветските туристи за сметка на западните²⁹. Така опитът на Живков тихомълком да се отвори към Запада, за да повиши икономическите възможности на страната по-добре /от Запада се разчита на нови технологии и ноу-хау/ се определя от Москва като „източно коварство“. Не трябва да се изпуска, че подобно поведение демонстрират и останалите източноевропейски страни³⁰. Същевременно у всички тях се натрупват финансови, икономически и дори етнически проблеми - унгарско-румънския конфликт, „възродителния процес“ в България. И благодарение на тях Москва има възможност да се намесва и манипулира висшия елит в тези страни.

От началото на 1987 г. започват да се съгъстват облаците над главата на Живков. В щаба на Горбачов пристигат сведения, че открити антиперестроечени, т.е. антисъветски настроения изригват в ПБ на БКП след януарския пленум на ЦК на КПСС /от 27-28 януари 1987 г./, когато започва мащабна кадровата подмяна във висшите етажи на съветското ръководство³¹. Затова говори и преценката на Горбачов, направена въз основа на лични наблюдения на неговите съветници и вероятно на донесенията на разузнаването „и Кадар, и Хонекер не вярват в необратимостта на процеса, както и Хусак - той правел много комплименти, но нищо не правел в Чехословакия“. Живков предупреждавал за кампанийност с недобър край, като твърдял „Вашият Хрущов със своите реформи докара 1956 година в Унгария, а сега Горбачов дестабилизира социалистическата общност“³². През февруари 1987 г. А. Атанасов - кореспондент на в. „Работническо дело“ в Москва, дава да се разбере в София, че съществува виждане, внушено от съветските му колеги, че в Румъния, ГДР и България най-слабо се отразява съветската перестройка и че се смята, че това не е случайно³³. Едновременно с това в официоза на БКП - вестник „Работническо дело“ започва цензуриране на официалните съобщения за заседания на ЦК на КПСС, на докладите на М. Горбачов и неговия идеолог Александър Яковлев, което също не остава скрито за Горбачов³⁴. Така постъпват и другите обявени за противници на перестройката - Хонекер и Чаушеску³⁵.

Нещо повече - през същата 1987 г. Живков си позволява открито да критикува Горбачов - на среща с журналисти от социалистическите страни той охотно им разказва любими вицове за перестройката, които не двусмислено характеризират и неговото отношение към нея, като например „На кой български град приличала перестройката? - На БАТАК“, или „Каква е разликата между перестройката и шаха - че при шаха първо се мисли, после се действа, докато при перестройката е обратното“. А подготвяйки своите съображения по повод на 27 конгрес на КПСС, които покъсно ще легнат в основата на Юлската концепция, Т. Живков все открито се противопоставя на Горбачов, и чак след остри дебати в ПБ се съгласява с един от секретарите на ЦК по идеологическите въпроси проф. Стоян Михайлов да отпаднат тези пасажки, които са най-контрастиращи с Горбачовската линия³⁶.

Кулминацията в неприязненото отношение между двамата е добре описана в историографията по повод Юлската концепция 1987 г. Аз няма да се спирам на нея, но искам да обърна внимание, че Т. Живков явно си дава сметка за отзвук на действията му в Кремъл. Той бил твърдо убеден през октомври 1987 г., когато го викат в Москва по повод Юлската концепция, че ще му предложат да си подаде оставката³⁷. Това не се случва, но именно тогава съветските власти, макар и в неофициален порядък отказват на Живков международна подкрепа по възродителния процес, въпреки, че Живков обосновава своите действия с укрепване на южния фланг на ОВД³⁸. Това е сигурен знак за оттегляне на съветската подкрепа за неговото оставане на власт.

В своя кабинет, където си позволява сред най-доверените си хора да изказва отрицателното си мнение за Горбачов, за неговото позорство, псевдодемократизъм и популизъм³⁹, той същевременно предупреждавал помощниците си да внимават какво говорят, защото се подслушва. „Ама и вас ли др. Т. Живков?“ - ще попита смаян едни от сътрудниците му. През 1987 в ЦК на БКП трайно се носи мълвата, че всичко се подслушва, а през 1988 г. се шири убеждението, че микрофоните, явно не от българските органи, са монтирани и по коридорите на Партийния дом⁴⁰. Всичко това не може да не внушава на Живков, че недоверието към него расте главоломно. За това допринася очевидно и поведението на българските търговски представители и технократи, които се опитват по всякакъв начин да усилят контактите си с западните партньори за сметка на съветските. А това рефлектира върху отношението на съветските органи към България. Влошаването на българо-съветските икономически отношения Живков отчита и на заседание на ПБ и МС с председателите на стопански асоциации и първите секретари на областните комитети на БКП на 9 февруари 1988 г. Той обръща внимание на стопанския и политически елит, че високото самочувствие на Комитета за наука и технически прогрес от постиженията ни в областта на електрониката, което Живков нарича „високомерие“ по отношение на СССР и другите страни, създава трудности в пласмента на електрониката ни на съветския пазар. Съветските органи подписват съглашения за сътрудничество в тази област с нашите конкуренти в СИВ - ГДР, с други страни, но не и с България. Заедно с това започва да нараства конкуренцията на останалите страни от СИВ, както и от Запада, за съветските пазари⁴¹. Така, че сигналите за затварянето на съветския икономически, а и политически чадър над България под управлението на Живков са достатъчно красноречиви за дългогодишния опитен политик.

За този процес говори през 1988 г. назначаването на Виктор Шаратов за посланик през март 1988 г., подкрепата на съветските журналисти у нас и в СССР на Клуба за гласност и демокрация /3 ноември 1988 г./ и на Русенския комитет за защита на Русе /март 1988 г./, както и интереса им към изселването на турците и положението на циганите през 1989 г.⁴²

И въпреки това, Живков продължава да се вихри като реформатор и дори да се държи дръзко. Така на среща в София със съветския външен министър Едуард Шеварднадзе през март 1988 г. той прозрачно намеква, че някои хора смятат, че светът започва с тях, имайки предвид Горбачов и позволената от него критика за III интернационал, докато Шеварднадзе

се прави на учуден и фиксира дотогавашния посланик на СССР⁴³. На какво се дължи това поведение на почти открита конфронтация с Горбачов, очертаващо се през 1987-1988 г. при положение, че след „възродителния процес“ страната е в сложна международна ситуация, близка до изолация от водещите сили⁴⁴.

Единственото ми обяснение идва от спомените на Т. Живков, в които той споделя: „Вече виждах, че Горбачов води нещата към пълно предаване на позициите, към ликвидиране на социализма. Затова направих последен опит да организирам за отпор първите ръководители на някои европейски социалистически партии. Знаех, че с тези свои действия отивам към политическо самоубийство, но това не ме спря. Кадар, Хусак, Хонекер бяха съгласни, че е необходимо да се прави нещо. В разговорите бяхме единни, но когато трябваше да действаме /каквото и да значи това - коментар мой И.М./ всички се огънаха. Вярно е че и тримата не бяха добре със здравето, но освен това се изплашиха и се прибраха в собствените си черупки.“⁴⁵ М. Горбачов в една от последните си мемоарни книги също говори за „явно сближение между Хенкер, Живков и Чаушеску“ на антиперестроечна основа. И той свързва техните антиперестроечни мисли с отношението им към статията на Н. Андреева, която предизвиква острата му реакция, дошла може би и като отзвук от подобен заговор⁴⁶.

Статията на Нина Андреева срещу перестройката „Не могу поступиться принципами“ („Не мога да пристъпя принципите си“) /публикувана в „Советска Россия, 13 март 1988 г./ два пъти се разглежда в ПБ на ЦК на КПСС, поради подозрението, че всъщност зад нея стоят силите на „консерватизма“ в ПБ на ЦК на КПСС около Егор Лигачов. Първият път това е на 24 и 25 март 1988 г., когато Горбачов изразява съмнение, че Н. Андреева сама е написала статията, защото отразява мнението на противниците му в ръководните среди на ПБ. Това става след като на 23 март 1988 г. в една от почивките на конгреса на колхозниците статията е похвалена от членове на висшето съветско ръководство като А. Громико, Е. Лигачов, В. Воротников. Горбачов разбира, че статията се чете в партийните организации и се възприема като поръчана от ЦК на КПСС. Ето защо на 24 март, на поредната почивка на продължаващия партийен форум, съветският лидер избухва като обръща внимание на своите колеги в ръководството, че това е антиперестроечна статия. На 25 март всички членове на ПБ вече са критични към статията, а най-вече А. Яковлев, който публикува отговор на статията на Н. Андреева в официоза „Правда“, наречена „Принципите на перестройката: революционно мислене и действия“ (5 април 1988). Вторият път, когато Горбачов се връща към статията, е по време на среща с първите секретари на ЦК на компартиите на републиките, на областните комитети и на краевите комитети, протекла на 11, 15 и 18 април 1988 г. На нея съветският лидер повтаря подозренията си, че статията е поръчана и подготвена в отдел „Пропаганда“ в ЦК на КПСС. До него достигнали сведения, че в партийните среди започнали да се ширят слухове, че статията трябва да подготви хората, че Горбачов ще бъде сменен. Особено се въбесява, когато на тази среща първият секретар на Свердловска област му обяснява, че статията на Н. Андреева

съвпада с мнението на хората и че обществото мнение я оценява положително, докато отпорът ѝ в лицето на статията на Яковлев в „Правда“ изглежда неубедителен. На тези и подобни изказвания Горбачов извън себе си от ярост, заплашва: „Статията /на Н. Андреева - б. а. И. М./ е сигнал - не пипайте „вождовете“, местните феодали, Сталин [...] Не пипайте партийните организации, които отдавна са прогнили. [...] Андреева - бог с нея! Но ако някой от вас изповядва такава философия - по-добре да се маха. За да не си играем с вас на демокрация. Това ви го казвам открито.“⁴⁷

Вероятно на тези сили е разчитал и Живков, ако е вярно твърдението му за сондажите, които явно не са били само с източноевропейските ръководители. Инак не мога да си обясня гаfoвете, които прави и с които се противопоставя на Горбачов, включително и като се разправя с хора, в които вижда свои конкуренти и за които знае, че са близки на Кремъл. Имам предвид свалянето на Чудомир Александров⁴⁸, Стоян Михайлов и Станко Тодоров⁴⁹ на горещия пленум на ЦК на БКП на 19-20 юли 1988 г. По принцип в своите външнополитически изяви Живков е много внимателен, много рядко допуска гаfoве, а и много добре знае от кого зависи оставането му във властта. А може би е разчитал на центробежните процеси, обхванали СССР. Тези процеси стават особено видими след XIX всесъюзна конференция на КПСС /28.06 -1.07.1988 г./, чиито решения означават преход към алтернативни кандидати, към възприемане на принципите на парламентаризма, към отстраняване на партийните консерватори, а заедно с тях и на самите партийни структури от властта. Тези нововъведения рефлектират и върху отношенията вътре в СССР - нарастват тенденциите за по-голяма самостоятелност на републиките, появяват се много неформални движения, които вече стават реалната алтернатива на властта. Откроява се т. нар. национален и политически радикализъм т.е. идеите за по-голяма самостоятелност на републиките, които се съчетават с пропагандиране на необходимостта от поява на частна собственост, многопартийност⁵⁰. Такива процеси текат и в България и в другите страни. Нови лица се идентифицират с тях. Дали Живков не се опитва да следва подобно поведение, за да удържи властта си, като подава на 4 ноември 1988 г. оставка от всички партийни и държавни длъжности, включително и от състава на ЦК? Играе „ва банк“ и временно печели, както се вижда от развоја на събитията от края на 1988 и почти до края на 1989 г., вероятно надявайки се да повтори китайския сценарий на перестройката. Макар, че България не е Китай, и дори само по тази причина Живков не може да стане българския Дън Сяо Пин.

Оставката му се посреща с изненада и не е приета. Това ме кара да мисля, че неговите поддръжници в БКП не са били готови още да се разправят с него. Но това явно амбицира Живков да обяви на декемврийския пленум 1988 г. програма за радикални икономически промени за въвеждане на фирмената организация и акционерната форма за постепенно преобразуване на държавната собственост. Живков не бърза да въвежда политически радикализъм, опасявайки се за властта си и за властта на БКП. Това споделя М. Горбачов на среща с Фидел Кастро в Хавана на 3 април 1989 г. по-скоро в порядъка на успокоение, че Кремъл ще търпи Кастро, както и Живков⁵¹. От този разговор между

Горбачов и кубинския ръководител се вижда, че самочувствието на съветския лидер е доста нараснало. До такава степен, че дори изразява пред Кастро надежда, че се очертава шанс СССР основно и задълго да отнеме историческата инициатива от САЩ⁵². Вероятно затова продължава да се заблуждава в старанието си да смени лидерите на източно-европейските страни, за да ги запази в орбитата на СССР. Същевременно от този разговор може да съдим как се използват от Кремъл, т.е. от Горбачов действията на Живков.

Полските избори на 4-18 юни 1989 г., в които ПОРП губи категорично, сякаш стават водораздел между „перестройката“ на социализма и приближаващите „нежни революции“. Символично е, че скоро след това на 23 юни 1989 г. се състои и последната среща между Т. Живков и М. Горбачов в Москва, която трае 1 час и половина. Горбачов приспива бдителността на Живков с поредните уверения, че уважава, толерира и няма никакви претенции към стария лидер и неговата политика, че му има пълно доверие. Нещо повече, дори е доволен от заявения стремеж на Живков да се изработят нови форми на икономическа интеграция между България и СССР, особено на фона на центробежните сили в СССР. Даже на шега казва: „Бих предложил да поканим др. Живков в Прибалтика“. Но определено внушава, че в икономическата област СССР ще държи на принципа на пазара, на свободно движение на стоки и капитали, а само във военнополитическата сфера - на съгласуваност между социалистическите страни⁵³. Въпреки, че от стенограмата на разговора може да се констатира дух на разбирателство, въпреки, че срещата остава у Живков впечатление за благоразположение на съветския лидер към него, всичко това се оказва илюзия. Няколко месеца след визитата в Москва съветският лидер ще приветства свалянето на Живков и новият партиен ръководител Петър Младенов. Но скоро ще се окаже излъган в очакванията си да задържи не само Източна Европа, но дори СССР, да не говорим за собствената си власт.

1. Проблемы внешней политики М.С.Горбачева, Горбачовские чтения, М., Горбачов - Фонд 2003, с.55м; Г. Шахназаров, Цена свободы, Реформация Горбачева глазами его помощника, Изд. Россия - Зевс, М. 1993, с.97-98; В. Мегведев, Распад. Как он назревал в „мировой системе социализма“, М, 1994, с.17-25.

2. Шахназаров, Г. Цена свободы, с.97-98/

3. Грачев, А. Горбачов, Изд. Вагриус, М., 2001, с. 297.

4. По спомените на личния фотограф на Л. Брежнев на официални срещи докато се прегръщал с Чаушеску зад гърба му съветският лидер давал знак на фотографа си да отреже този кадър. А според Анатолий Черняев Горбачов наричал Н.Чаушеску понякога с презрение „румънския фюрер“- А.С.Черняев, Шест години с Горбачов. Записки от дневника на А.С.Черняев, С., 1996, с.83.

5. Проблемы внешней политики М.С.Горбачева, Горбачовские чтения, Горбачов - Фонд, М, 2003 с.29.

6. Панков, Г. Эпизоды от един живот, С, 2001, с.139.

7. Российский государственный архив новейшей истории /РГАНИ/, ф.89, оп. 11, д. 169, л.1 и ф.89, оп. 36, д.19, л 1-2. Записката не е приложена, но от изказването на Николай Рижков се вижда, че в тази записка е направен анализ на проблемите в отношенията и са предвидени преразглеждане на стила, формите и методите на сътрудничество с приятелите. Предложенията в записката се явяват развитие на решенията на 27 конгрес на КПСС. За подготовка-

- та на тази нова концепция споменава и Й. Баев, който е използвал съветски документи, намиращи се в американските архиви. Но и той не сочи подробности. - Виж: Й. Баев, *Съветската политика в Източна Европа (1986-1989)(Нови документални свидетелства)*- В: *Модерният историк. Въображение, информираност, послонения*. ИК Даниела Хубенова, С, 1999, с. 330.
8. Шахназаров, Г. *Цена свободи*, с.100.
9. РГАНИ, ф. 89, оп. 8, г. 79, л. 1-6.
10. РГАНИ, ф. 89, оп. 9, г. 103, л. 1-9.
11. РГАНИ, ф. 89, оп. 20, г. 22, л. 1-4;
12. Подобни идеи комисията на Ал. Яковлев развива още през 1988 г. - В. Тошкова, *Дирижираният крах на европейския социалистически Изток в края на XX век.*- В: *Проблемът Изток-Запад. Историческа перспектива*, С., 2003, с. 539-558.
13. И. Баева, *Българо-съветските отношения в годините на „перестройката“*.- Във: *България в сферата на съветските интереси. Българо-руски научни дискусии*, С., 1998, с.118-127; *Между Сицилия и Харибда*. Т. Живков при последната си среща с Горбачов-сп. *Ново време*, 2007, бр. 11, с.101-112; *Предизвикателства пред българската външна политика в края на държавния социализъм*.-В: *Сб.Международна политика*, Изд. На Правно-историческия факултет на Югозападния университет „Н.Рилски“, кн. 1, 2007, с. 105-121; Й. Баев, *Съветската политика в Източна Европа (1986-1989)(Нови документални свидетелства)*- В: *Модерният историк. Въображение, информираност, послонения*. ИК Даниела Хубенова, С, 1999, с.329-338; Г. Никова, *Живковата икономическа реформа, перестройката и стартът на скритата приватизация в България*.- *Исторически преглед*, 2003, п5-6, 120-147; В. Тошкова, *Дирижираният крах на европейския социалистически Изток в края на XX век.* - В: *Проблемът Изток-Запад. Историческа перспектива*, С., 2003, с. 539-558.; Ил. Марчева, *Перестройката в България светлината на модернизацията*.- *Историческо бъдеще*, 2003, № 1-2, 79-96; *Българската икономика през 80-те години на XX век между Изтока и Запада.* - Във: *Проблемът Изток- Запад. Историческа перспектива*, С., 2003, 685-692; *Съветският фактор в българското преустройство през втората половина на 80-те години на XX век: Гласността срещу Тодор Живков* - сп. *Минало*, 2004, кн.2, 75-83; М. Иванов, *Съветската помощ, „спряното кранче“ на Горбачов и българската криза от втората половина на 80-те години.* - Във: *Преломни времена. Юбилеен сборник в чест на проф. Л.Огнянов*, С, 2006, 840-854.;
14. Марчева, Ил., *Конфликтът Горбачов - Живков*.(Или още веднъж за съветско-българските отношения в контекста на перестройката през втората половина на 80-те години на XX век).- В: *Историята - професия и съдба. Сборник в чест на 60-годишнината на член-кореспондент д.ист. н. Г. Марков*, С.,2008, с.577-593.
15. Според Шахназаров, отношенията между Ярузелски и Горбачов са най-добрите, не само защото „Пошла винаги е била привилегирован партньор на СССР“, но поради установената още при първата среща между двамата обща любов към философията, към осмисляне на обществените процеси от гл.т. на вселенските проблеми и мащаби, дори и когато разглеждали практически теми.- Шахназаров, *Цит. съч.*, с.101. Ярузелски докрай пази и лоялност към Горбачов. Той е единственият източноевропейски лидер, който първо пита Кремъл, преди да публикува своите мемоари за въвеждане на военното положение, за да се противопостави на твърденията на бившия генерал от КГБ Олег Гордиевски, че самият Ярузелски е молил Москва да даде съгласието си за въвеждане на военното положение.- *Архив Фонда Горбачева /АФГ/*, ф.5, в.х. 18126, л. 2.
16. Марчева, Ил., *Конфликтът Горбачов - Живков...*, с.588.
17. Марчева, Ил., *Съветският фактор в българското преустройство през втората половина на 80-те години на XX век: Гласността срещу Тодор Живков* - сп. *Минало*, 2004, кн.2, 75-83
18. „...желание последователно да се градят политическите отношения между братските страни на основата на принципите на равенство и взаимна отговорност, това е стремиме да се установяват икономически отношения на взаимната изгода и взаимопомощ, в международните отношения да се действа, като се съчетават инициативата на всеки със съгласуваната линия на всички, в идеологическото сътрудничество на преден план да излезе обменът на опит и съвместно обобщаване на опита и накрая, извънредно значение има признаването на това, че висш съдия на опита на социалистическите страни се явява не някой

- образец, а практиката за укрепване на социализма на дело“ - АФГ, ф. 5, а. е. 17693, л. 10
19. Живков, Т., Мемоари, „СИБ“ АД-„АБАГАР“ ЕООД, С, В.Търново, 1997, с.345.
20. Марчева, Ил., Конфликтът Горбачов-Живков..., с.585.
21. АФГ, ф.3., а.е 7296, л.9
22. Така А. Черняев, помощник на Горбачов по международните въпроси, пише, че отношенията с Живков не потръгнаха, защото той, „като доайен в социалистическото съдружие и благодарение на известни черти в характера той все се опитваше да учи Горбачов - и в теорията и в практиката.-Черняев, А. Шест години с Горбачов, Записки от дневника, С, 1998,с.83. Още по-откровен е В. Медведев, пишейки, че:„Негова истинска страст, начин да си удовлетвори амбициите бе станало съставянето на обширни многословни тезиси и други „теоретически документи“. Това бе еkleктична смес на части от съвременни теории, наивни доморасли разсъждения, високопарни декларации. Върху всички тях лежеше печатът на провинциализма, теоретически напъни, примитивизма.“- В.Медведев, Распад, с. 47.
23. Горбачов, М. С. Жизнь и реформы, М., Кн. 2, 1995.
24. Марчева, Ил., Конфликтът Горбачов-Живков..., с.588.
25. Аргументите му са повече от арогантни: Фидел не можел биологически да се промени. А и разбирал, че втори Горбачов няма да стане и затова искал да си остане в историята като романтичния герой от щурма на казармата „Монкада“ и лидер на Острова на свободата. В този контекст, се пита Черняев, „е свършено не разбираемо, защо ние трябва и напред да даваме 1/5 от прираста на националния доход, за да се запази политика, която е вредна за нас, не е нужна на третия свят и развращава самата Куба. Куба вече не е нашият форпост против САЩ. Ние не можем даже да се позволим така да се разглежда Куба. За това ние имаме Бразилия, Аржентина и т.н.“ Затова предлага Горбачов да отложи визитата си под предлог заради земетресението в Армения, което и Горбачов прави. Той посещава Куба през април 1989г. - АФГ,ф.2,а.е.15921, л. 2-3.
26. АФГ, ф.5, а.е.18159, л. 1.
27. Постоянни негови събеседници били водещи икономисти акад. А.Г. Агабелян, акад Г.А.Арба-тов и др.
28. Медведев, В. Распад, с. 48.
29. Медведев, В., Цит. Съч., с. 49.
30. Марчева, Ил., Конфликтът Горбачов-Живков..., с. 581-586.
31. Медведев, В. Распад, с. 51.
32. В ПБ ЦС КПСС, М, 2006, с. 141.
33. Яхел, Н. Т. Живков и личната власт, Спомени, документи, анализи, С, 1997, с. 336.
34. Проблемы внешней политики М.С.Горбачева, с.30; Н. Яхел, Цит. Съч., с. 331.
35. Проблемы внешней политики М.С.Горбачева, с. 30.
36. Марчева, Ил. Съветският фактор в българското преустройство през втората половина на 80-те години на XX век: Гласността срещу Тодор Живков-сп. Минало, 2004, кн.2, 75-83; Н. Яхел, Цит. съч., с.3 34-335.
37. Панков, Г. Цит. съч., с.145-146.
38. На официалния обяд в чест на Т. Живков през октомври 1987 г. единственото, което обещава Горбачов е да нареди на своя посланик в Турция да организира двустранна българо-турска среща, което се приема с облекчение от Живков. Но зад това съдействие се крие предупреждението на Москва, че този конфликт ѝ пречи на голямата политика. Съветският външен министър Едуард Шеварднадзе на същия обяд обяснява на българския посланик Георги Панков, че заради България СССР няма намерение да влошава отношенията си с ислямските страни, както и с републиките с ислямско вероизповедание. Затова съветва България побезболезнено да реши въпроса и да си урегулира отношенията с Турция. Когато научава това, Живков отвърнал: „Ние сме член на Варшавския договор и съгласно клаузите на този договор те са длъжни да ни защитават“. - Г. Панков, Епизоди от един живот, с.147-148.
39. Яхел, Н., цит. Съч., с. 331.
40. Яхел, Н. Цит. Съч. с. 350; Самият Живков по-късно в интервю споделя, че „За нашите действия следеше кадровата съветска агентура в ПБ, ЦК, в МВР и т.н., за нашите действия ревниво следяха и над 800 души търговски и дипломатически корпус“. - в.Труд, 4.XI,1994.

41. ЦДА, ф.1Б, оп. 59, а.е. 171, л.13.
42. Марчева, Ил. Съветският фактор в българското преустройство... - сп. Минало, 2004, кн.2, 75-83. Особена активност проявява кореспондентът на в. „Правда“ Леонид Жмирьов, който през юли 1989 г. посещава някои турски села в Североизточна България и описва психозата сред турците, както и значителното богатство, което оставят, но материалът му не е отпечатан в съветската преса. Жмирьов посещава през май 1989 г. и софийските цигани в „Факултетно“, за да направи репортаж за тях. - Димитров Ив., Тоталитаристът хамалин: Мемоари, С, Изд: Бълг. писател, 1999., с. 757.
43. Марчева, Ил. Съветският фактор в българското преустройство... - сп. Минало, 2004, кн.2, 75-83.
44. Най-добри са отношенията с Германия, Турция блокира преговорния процес с ЕИО през лятото на 1989 г. За известно пренебрегване на Т. Живков говори фактът, че през януари 1989 г. френският президент Франсоа Митеран, когото навремето Живков топло посреща след загубата му на президентските избори срещу Валери Жискар Д'Естен и който дълго време отказва да посети България, поканва във френското посолство 12 опозиционно настроени срещу Живковия режим интелектуалци. - Н. Яхвел, Цит. съч, с. 380-381.
45. Живков, Т. Мемоари, с. 361.
46. Горбачов, М. Понякът перестройку...Почему это важно сейчас, М.: Альпина Бизнес Букс, 2006,с.214.
47. В ПБ ЦК КПСС, с.307-308;301-306;323
48. За това говори фактът, че самият Живков е предал на съветския посланик Шарапов справките за Ч. Александров, по силата на които той е свален от всички постове. Тези документи се разглеждат в ПБ на КПСС. В докладната си записка до Горбачов на 28.07.1988 г. Г. Шахназаров дори се съмнява дали тези компрометиращи сведения не са дообработвани от органите за държавна сигурност в НРБ по указание от горе. - АФГ, ф.5, е. х. 18159, л.1. А Н.Яхвел споделя, че Живков е заподозрял Ч. Александров в най-смъртния грях - неконтролирани от Живков контакти с Кремъл - Н. Яхвел. Цит. съч., с. 371.
49. Живков е споделил на Григор Стоичков, че когато се канел да сменя Станко Тодоров през 1976 г. от поста министър-председател, от Кремъл му отвърнали, че няма нужда, на тях той не им пречи. Това сподели с авторката в личен разговор самият Стоичков през 2002 г. Топлото отношение на Кремъл и при Горбачов към Станко Тодоров, както и към Петър Младенов и Димитър Станишев, но не и към Андрей Луканов, потвърди и Вадим Медведев в разговор с авторката на 19 октомври 2006 г. в Москва.
50. Политическая история России - СССР - Российской федерации, т 2, М, 1996, Изд. Терра, с. 627.
51. АФГ, ф.5, е. х. 20700, л. 44.
52. АФГ, ф. 5, е. х. 20700, л. 7.
53. Баева, И. Между Сцила и Харибда. Тодор Живков при последната си среща с Горбачов. - Ново време, 2007, бр. 11, ноември, с.102-103. ЦДА, Ф.1Б, оп. 68, а.е. 3698, л. 48-76.